

# NEMZET- ÁLLAMOK

VÁL-  
SÁG-  
BAN

A Skóciához és Katalóniához hasonló régiókat a független államiság gondolata foglalkoztatja. Ismerje hát meg **a nemzet-államok keletkezését** – és a bennük lévő feszültségeket – **a 18 oldalas speciális összeállításban!**





# A NEMZET- ÁLLAMOK TÖRTÉNETE

Manapság természetesnek és magától értetődőnek tűnik, hogy a földrajzi határok, a közös nyelv és a közös kultúra által kialakított társas formációkban élünk. De, ahogy **Jerry Brotton** kifejti, a nemzetállam modern, újkori képződmény. És talán nem is vár rá fényes jövő

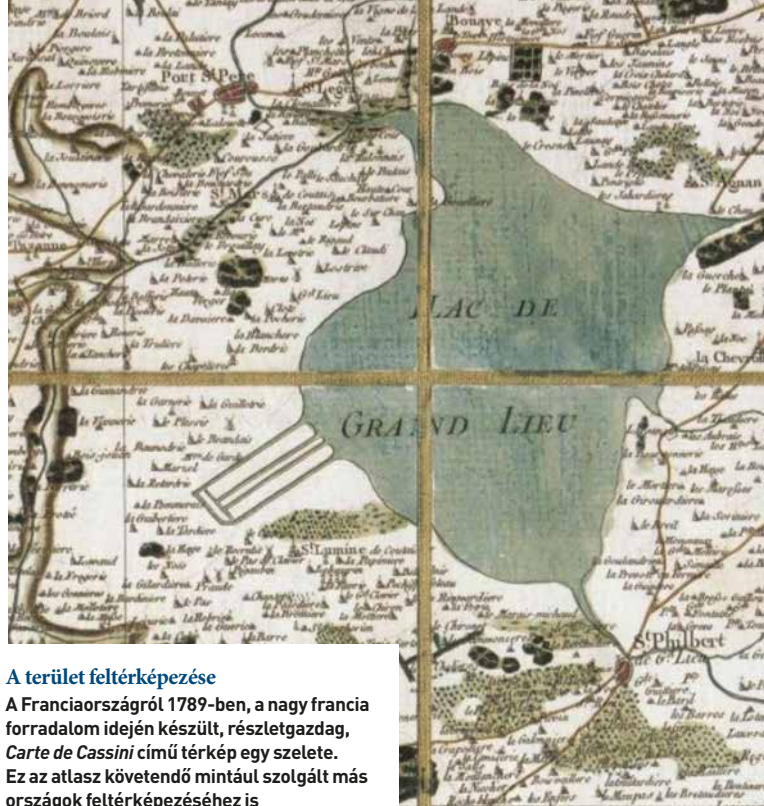
Százkilencvenöt elismert független állam van ma a világon. Kettő kivételével tagjai az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ). Néhány állam, például Tajvan, egyelőre ki van rekesztve a szuverenitásukról máig folyó viták miatt. A Föld népességének túlnyomó többsége, beleértve az őslakosokat is, valamilyen módon egy nemzetállam törvényeinek alárendelten éli az életét. A „nemzet” fogalmát mégis nagyon nehéz definiálni. Az Oxford English Dictionary (értelmező szótár) szerint a nemzet „a közösségek és egyének olyan, nagy aggregátuma, amelyet egyesít a közös származás, nyelv, kultúra, történelem, vagy az ugyanazon a területen élés, és így a többiekől elkülönült népet alkot”.

A nemzetállam működőképes politikai megoldássá vált modern közösségi és privát életünk keretekbe foglalására. Mindannyiunkat kötnek saját országunk törvényei, amelyek egyébként beilleszkednek a nemzetközi törvények rendszerébe, egyebek közt az olyan szervezetek révén is, mint az ENSZ és az Európai Unió (EU). De hogyan tudott eluralkodni ez az egyszerű és látszólag magától értetődő eszme a világon és annak politikai törvényein az utóbbi évszázadokban? S miközben egyre erősebb kritika éri minden oldalról az olyan szervezeteket, mint az ENSZ és az EU, a gazdasági globalizáció előretörésével a szuverén nemzetállam most valóban átcsúszik a lassú és fájdalmas hanyatlás – vagy akár az eltűnés – korszakába?

A nemzet sok ellentmondásos jellemzőjének egyike az, hogy ez tulajdonképpen új keletű képződmény és fogalom: a történészek többsége szerint csupán a 19. században jelent meg. Mindeközben a legtöbb nép és „nemzet” azt állítja vagy képzelet magáról, hogy ő már évezredek óta létezik: gondoljunk Indiára, Kínára, de akár Angliára is – ez utóbbi különösen bonyolult eset. A nemzetfogalmat általában nyugat-európai képződménynek tekintik, hiszen itt dokumentálták a koncepció legkorábbi használatát és gyakorlati alkalmazását. Az európai köznyelvekben a 13. század végén jelent meg először; a nemzet–náció szó etimológiailag a latin *natio* (születés, törzs, nemzet) szóból származik (a magyar nyelvben a nemzet szó a latin *genere* = 'nemz' szóból ered – a szerk.), s általában egy rasszbeli „fajra” vagy csoportra utal, nem pedig egy politikai államra.

Államok természetesen már akkor is léteztek. A központosított szervezésre törekvő Római Birodalom itt a legszemléletesebb példa. De az állam nem mindig a nemzet szinonimája. Az állam nem létezhet szuverenitás, saját terület, kormányzat és népesség nélkül – s ezek mind adottak voltak a római uralom alatt. A nemzetnek azonban eleme még a közfelfogásban meglévő kollektív egység- és nemzettudat is. Például a „rómaiság”, amelyet a római uralom alatt élő népeknek csak egy elenyésző kisebbsége érzett: a „bennszülött” lakosság, és az is inkább egy városhoz, s nem valamiféle nemzethez vagy birodalomhoz való kötődés alapján határozta meg magát.

Az „*Ingländ the nacion*” első említése 1300 körüli; Shakespeare pedig az 1590-es évek végén nem politikai, hanem inkább vallási és rasszbeli vonatkozásban használja a „nation” szót. *A velencei*



#### A terület feltérképezése

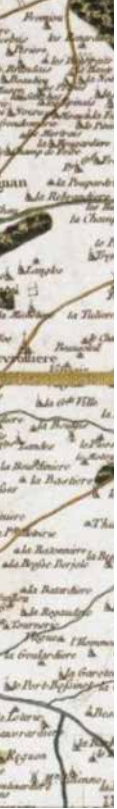
A Franciaországról 1789-ben, a nagy francia forradalom idején készült, részletgazdag, *Carte de Cassini* című térkép egy szelete. Ez az atlasz követendő mintául szolgált más országok feltérképezéséhez is

*kalmárban* a zsidó pénzember a keresztény Antonióról jelenti ki, hogy „*hates our sacred nation*” – amit Vas István így fordított magyarra: „*Gyűlöli szent népünket.*”

Shakespeare a nemzeti lét (*nationhood*) történetét övező zűrzavarnak egy igen érdekes példáját is bemutatja. *II. Richárd* című királydrámájában (1595 k.) Gaunt, Lancaster hercege Shakespeare egyik leghíresebb szövegét adja elő, dicsőítve „*e felséges szigetet*” („*this scepter'd isle*”), amely nem más, mint „*E föld, e boldog birtok, Anglia*” (Somlyó György fordítása – a szerk.). Csakhogy a herceg tulajdonképpen nem egy nemzetként említi Angliát, hanem királyi, abszolutista („*sceptred*”) államként, amelyet szerinte romba dönt egy uralkodó – II. Richárd.

Mint 1600 előtt a legtöbb európai állam, a Tudor-kori Anglia is dinasztikus államként működött, példaképként tekintve az olyan, klasszikus nagy államokra, mint Egyiptom, Görögország, Róma, Perzsia, Kína, valamint az Oszmán Birodalom. Akkoriban a kollektív identitás általában egy birodalomhoz vagy valláshoz kapcsolódott. Mind lazán egy-egy szent (és nem népi, hétköznapi) nyelv köré szerveződtek: a latin, az arab, a kínai és a páli köré. Ezeket a nyelveket elsősorban azok az elit rétegek használták, amelyek hódító és uralkodó vallási hitű birodalmakat építettek ki olyan világközpontokkal, mint Jeruzsálem, Mekka, Róma és Bagdad. Ezeket a birodalmakat könnyen átjárható, bizonytalan határok

**1770 és 1789 között meglepően sok, 895 olyan könyv jelent meg, amelynek címében szerepelt a „nemzet” vagy a „nemzeti” szó**



### Újfajta monarchia

III./II. Vilmos ábrázolása nem sokkal az 1688-as „dicsőséges forradalom” után, amely Anglia, Írország és Skócia uralkodójává emelte őt, és egy alkotmányosabb monarchia bevezetését is jelentette

vették körül, és néhol „belelógtak egymásba” (amiből a középkor nagy részére jellemző, örökös fegyveres konfliktusok fakadtak).

Európában az hozott fontos változást, amikor megszűnt a Német-római Birodalom által bevezetett centralizált közigazgatás (a Napóleon által 1806-ban formálisan is megszüntetett birodalom ekkor már több individuális, nagyrészt önkormányzattal rendelkező területről állt). És történelmi fordulópontot jelentett még a 15. században a könyvnyomtatás feltalálása is, amely már írásban is terjesztette a helyi, ún. népnyelveket. Az angol, német, francia, olasz és spanyol nyelven kinyomtatott könyvek ugyanis elkezdtek összetartozó csoportokká formálni az ezeken a nyelveken beszélő és olvasó népcsoportokat, miközben háttérbe szorultak a nagyrészt még a kézíratos kultúrában terjedő szent nyelvek, például a latin vagy az arab. Ennek következtében a 16. század végétől lassanként elkezdtek formát ölteni a „nemzeti” eszmevilágú kultúrák. A centralizált állam különféle maradványaival, és a helyi nyelvek előretörésével, s így a régi birodalmi és vallási hovatartozás felbomlásztásával Európában megindult a – gyakran fájdalmas – széttagolódás az ilyen-olyan, nemzeti jellegű államokra.

### Nemzettudat

Anglia különösen érdekes ebben a tekintetben. VIII. Henrik szakítása Rómával és az anglikán egyház megalakítása nem egy nemzettudat kikovácsolására irányult. De előre nem látott következményeként kialakult egy identitás – benne olyan elemekkel, mint a nép saját nyelve és a sajátos geográfiai helyzet: egy jól láthatóan elkülönült, és előnyös módon tengerekkel, s nem más államokkal körülvevett nemzeti képződmény. A helyi közösségek és települések egyre inkább az „Anglia” nevű helyell azonosították magukat, bár azt a földrajzi területet még egy feudális uralkodó kormányozta. Ezt a nemzeti öntudatot csak tovább erősítették a 17. századi pol-

gárháborúk, amelyek végül az ún. „dicsőséges forradalomhoz” vezettek, az pedig bevezette az abszolút helyett az alkotmányos monarchiát. S az elkövetkező évtizedekben a nemzeti parlamentáris rendszer egyre inkább háttérbe szorította az immár eszköztelen monarchiát.

A kontinentális Európa másik fontos, történelmi jelentőségű fejleménye a vesztfáliai béke (1648) volt, amely véget vetett a birodalmi vallásháborúknak, köztük a harmincéves háborúnak is, és rögzítette az érintett európai államok szuverenitását és területi integritását. Ez a békeszerződés éppen abban az időben született meg, amikor megjelentek azok a földrajzi és térképészeti tudományos módszerek, amelyek segítségével a kartográfusok és a diplomata meggyezhettek az országhatárok kijelölésében. Így kezdett kialakulni a nemzetállami terület és a területi fennhatóság modern koncepciója, amely szerint, a birodalmakkal ellentétben, a fennhatóság tartósan érvényes a nemzetállam minden négyzetcentiméterére. Megdöbbentő a különbség az 1500-as és az 1700-as években készült térképeken megrajzolt országhatárok között. Hirtelen „nemzetállam”-határok jelentek meg mindenütt (melyek azonban elkerülhetetlenül komoly változásokon mentek át az elkövetkező évszázadokban).

Mindezek a változások megteremtették a feltételeit a modern nemzetállam kialakulásának szempontjából a történészek többsége szerint is a legfontosabb esemény, az 1789-es francia forradalom számára. A Bourbon-dinasztia által képviselt és működtetett „ancien régime” politikai ellenzéke sokat tanult a megelőző 200 év népnyelvterjedésének és az állami centralizációnak a tapasztalataiból, hogy a nemzeti létet (*nationalhood*) a forradalmárok legfőbb jelszavává emeljék. 1770 és 1789 között meglepően sok, 895 könyv jelent meg, címében a „nemzet” vagy „nemzeti” kifejezéssel. „A nemzet – írta egy forradalmár 1789-ben – mindenekfelett áll. →

Ez a forrása mindennek.” Ez lett aztán a köztársasági államnak az alapelve, miszerint „lényegében az összes felségjog a nemzetet illeti meg”.

Az új köztársasági nemzetállam egyik legnagyobb hatású alkotása és öröksége a *Carte de Cassini* volt; a francia nemzetállam monumentális térképe, amelyet a Cassini térképész család több nemzedéke alkotott meg. A kor legújabb tudományos földmérési módszereivel térképre vitték egész Franciaországot, 180 kinyomtatott lapon, egységesen 1:86,400-as léptékben. Egy térkép, egynyelvű beírásokkal, egy egész országról – követendő például szolgált minden későbbi országos térképkészítés számára az egész világon.

A világ más országai gyorsan elkezdtek átvenni a francia forradalom által meghonosított nemzetállami elképzeléseket a nacionalizmus ún. nagy korszakában. A nemzetállam történetének egyik legérdekesebb fejleménye az, ahogy ez az eszme 1789 után igen gyorsan teret nyert – nem Európában, hanem Dél-Amerikában. A 18. század vége felé sok amerikai spanyol gyarmat elkezdett harcolni a függetlenségért, és autonómia követeléseikben a nacionalizmus volt az egyik legerősebb hívószó. A nem egészen két évtizedes, rendkívüli, 1808 és 1826 közötti időszakban gyakorlatilag egész Latin-Amerika elnyerte a nemzeti függetlenségét európai gyarmattartóival szemben. A francia és az amerikai forradalmak, valamint az Európán a 18. század elején végigsöpört felvilágosodás hatására először Haiti (1804), majd egymás után Kolumbia (1810), Venezuela (1811), Argentína (1816), Chile (1818), Peru és Mexikó (1821), Brazília (1822), s végül a régió híres szabadságharcosáról, Simón Bolívarról elnevezett Bolívia (1825) is kinyilvánította nemzeti függetlenségét.

A nemzeti függetlenség ilyen, robbanásszerű terjedésének okairól még ma is vitatkoznak a történészek, annyi azonban biztos, hogy nem az alulról jövő populizmus volt az egyetlen mozgatója. Az autonómia követelések nagy részét ugyanis a viszonylag jól módú kreolok (a már az Újvilágban született, európai, főként spanyol származású és kultúrájú emberek) hangoztatták, akik elégedetlenek voltak az európai gyarmati uralommal, pedig őket magukat is alapvetően annak elvei és intézményei formálták ki. A nemzeti identitásnak tehát egy örökölt elképzelésvilágát valósították meg Dél-Amerikában, bár a kontinens és Európa közötti sokféle különbségek – valamint a megmaradó gyarmati állapotok pl. Kubában (1902-ig) és Guyanán – tartósították a régióban a politikai és a gazdasági instabilitást.

### Amikor Amerika mutatott példát Európának

A nacionalizmus egyik furcsasága, hogy a következő nagy hulláma abban az Európában indult meg, ahol ez az egész eszme megszületett, de amely a 19. század elején Dél-Amerika nemzeti-forradalmi küzdelmeiben vélte fölfedezni a követendő példát. Amikor a Habsburg és az Oszmán Birodalom elkezdett szétesni, nemzeti követelések jelentek meg, főként Kelet-Európában, Szerbiában, Görögországban, Belgiumban és Lengyelországban, s közismertté vált egy új kifejezés: nacionalizmus. A 19. század közepén a polgári forradalmak különféle okokból törtek ki, de mind a nemzeti ön-



**Függetlenség az amerikai kontinensen**  
José de San Martín tábornok 1821-ben kikiáltja Peru függetlenségét. A francia forradalom után Latin-Amerikán végigsöpört a gyarmati uralom alóli felszabadulás véres eseménysorozata

rendelkezés zászlaja alatt indult harcba. Olaszország 1861-ben lett független állam (bár az egyesítés csak 1871-ben fejeződött be), és Németország is csak Bismarck alatt, 1871-ben érte el a teljes nemzeti egyesítést.

Európa térképe nemzeti tagoltságú lett, ami az első világháborúhoz vezetett, de utána az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a térképet át kell rajzolni, ha nem akarják, hogy a nacionalizmus nevében újabb nagy háború robbanjon ki. 1920-ban a Népszövetség megalakítása az előző évben megkötött versailles-i szerződésnek volt a következménye, Woodrow Wilson amerikai elnök vezényletével. Ennek az első nemzetközi szervezetnek az volt a célja, hogy békét és politikai stabilitást teremtsen mind az 58 tagállamában (köztük Japánban is, ami a nemzetállam-konceptió globális elterjedését jelezte). A Népszövetség azonban, az ENSZ előfutáraként, egyszerre volt nemes eszme és komoly tévedés is. Hiszen képtelen volt megakadályozni a második világháborúba való beleszúszást, amit részben a Népszövetséget is létrehozó szerződések által előírt nemzetfeldarabolások okoztak. A 20. századi konfliktus ezután következő története jól tükrözi a nemzeti önmeghatározás lényegét alkotó ellentmondásos aspirációkat – szabadság és függetlenség, de a vallási és etnikai kizárólagosság árán –, amelyek aztán oly könnyen csaptak át háborúba, etnikai tisztogatásba, de még népirtásba is.

A problémákat a legvilágosabban talán Afrikában szemléltethetjük. 1957 (Ghána kinyilvánította függetlenségét a brit gyarmati uralom alól) és 1962 (Algéria bejelentette ugyanezt Franciaországgal szemben) között 24 afrikai ország teremtette meg a saját nem-



**Feszültségek a függetlenség elnyerése után** Ruandai gyerekek egy menekülttáborban 1994-ben, a véres polgárháború idején. A 20. században függetlenné vált afrikai országok többsége a gyarmati hatóságok által önkényesen kijelölt határokkal körülvett területeket örökölt, s ez később etnikai és vallási konfliktusokhoz vezetett

## A nemzeti önrendelkezési mozgalmakon belüli, egymással is ellentétes törekvések könnyen vezettek háborúhoz, etnikai tisztogatáshoz, sőt népirtáshoz is

zeti önállóságát, és mondott búcsút korábbi gyarmatosító urainak. De a régióban a nemzeti szuverenitás kiépítésének feltételeit az érintettek nagyrészt ugyanattól a gyarmati közigazgatástól örökölték, amely önkényesen meghúzott határokkal kreált országokat a 19. században; Európa ugyanis a maga érdekei szerint darabolta fel a kontinentet, figyelmen kívül hagyva az egész térség vallási és etnikai sokszínűségét. Az Afrikára jellemző problémák, az éhínségtől a korrupción és a polgárháborúkon át a ruandai és egyéb népirtásokig azt jelzik, hogy itt sem működik a nemzeti önrendelkezés gyors és kozmetikai jellegű adoptálása. A nemzetállami koncepció azonban oly erősnek bizonyult, hogy csak kevés régióban bukkant fel a helyi politikai és kulturális identitás megszervezésének másféle útja-módja.

A nemzet jövőjét nehéz megítélni, nem utolsósorban azért, mert még mindig nem tudtuk feldolgozni a nemzeti függetlenség legutóbbi nagy korszakának hatásait, amelyek a berlini fal 1989-es leomlása és a Szovjetunió szétesése után jelentkeztek. Kelet-Euró-

pában, s főként az egykori Jugoszlávia helyén egy csomó új nemzetállam jött létre, ami az egész térséget elborító erőszakhullámhoz vezetett, amelynek csúcspontját a koszovói háború (1998–1999) borzalmai fémjelzik. Napjainkra a nemzeti autonómia 19. századi, még a nyitottságra építő reményei szertefoszlottak, s helyettük az etnikai és vallási kizárólagosság intoleráns követelményei uralták el a terepet. Az ilyen fajta nacionalizmus legsötétebb változatának a lényegét a cseh történész, Miroslav Hroch így foglalta össze: „Ha egy társadalomban zavarok támadnak, akkor a nemzet [az etnikai csoport] marad a végső garancia mindenre.”

Manapság azonban – az autonóm online technológiát elterjesztő multinacionális szervezetek által szorgalmazott globalizáció, valamint a törvénykezési és pénzügyi rendszerek deregulációja, és a nemzeti szuverenitással alig vagy egyáltalán nem törődő szabad tőkeáramlás évtizedei után – a nemzetállam lassú hanyatlása kezdetének lehetünk szemtanúi. 2017-ben az Apple készpénztartalékainak 94 százalékát (250 milliárd dollárt) – többet, mint a brit kormány összes külföldi pénzállománya – már offshore cégeknél tartották. S ez elég jól rávilágít arra a valós veszélyre, hogy a multinacionális vállalatoknak nagyobb befolyásuk van a politikai életre, mint a nemzetállamoknak. A történelem évezredei során a nemzet még mindig egy viszonylag új „találmány”. S hogy érdemes-e küzdeni érte, azt majd csak a jövő mutatja meg. 🌐

**Jerry Brotton** a reneszánsz tudományok tanára a londoni Queen Mary Egyetemen, és az *A History of the World in Twelve Maps* (Allen Lane, 2012) szerzője